

ŁUKASZ ALBAŃSKI

ORCID 0000-0001-5819-1557

*Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

BIELSZY ODCIEŃ INTELIGENCJI: O RÓŻNICACH RASOWYCH I ETNICZNYCH W KONTEKŚCIE BADAŃ NAD INTELIGENCJĄ

ABSTRACT. Albański Łukasz, *Bielszy odcień inteligencji: o różnicach rasowych i etnicznych w kontekście badań nad inteligencją* [A Whiter Shade of Intelligence: Racial and Ethnic Differences in Intelligence Studies]. *Studia Edukacyjne* nr 53, 2019, Poznań 2019, pp. 103-115. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2019.53.7

This article addresses the issue of racial and ethnic differences in intelligence studies. Some researchers have claimed to use national IQs in studies of evolutionary theories of racial differences in intelligence. However, due to the Flynn Effect and some methodological questions, national IQs cannot be viewed solely in evolutionary and socio-economic development terms and can be considered in light of intercultural differences as well. Moreover, the meaning of race in intelligence studies is vaguely defined. It leads to considerable controversies surrounding the public understanding of race (for instance, stereotyping threat). It also creates suspicions as to the use of group differences in IQ tests to explain racial and ethnic differences in achievements.

Key words: intelligence, group differences in IQ tests, achievements, racial and ethnic categorizations

Problem szczególnie nurtujący badaczy inteligencji odnosi się do poziomu zdolności poznawczych, który umożliwia poradzenie sobie z coraz większym stopniem komplikacji współczesnego świata oraz stawianymi przed społeczeństwami wymaganiami konkurencyjności i zapewnienia ciągłego wzrostu gospodarczego¹. Badania porównawcze wskazują, że istnieje różnica w osiągniętych wynikach w testach na inteligencję pomiędzy krajami rozwiniętymi a krajami rozwijającymi się². Występująca różnica na niekorzyść krajów rozwijających się jest wykorzystana w interpretacjach odnoszących się do różnic

¹ J.L. Flynn, *Are We Getting Smarter?* Cambridge 2012, s. 32.

² R. Lynn, T. Vanhanen, *IQ and Global Inequality*, Augusta 2006, s. 55-61.

między krajami w rozwoju gospodarczym i technologicznym³. Niektórzy badacze uważają jednak, że międzykulturowe porównywania wyników testów na inteligencję są obarczone błędem potraktowania narzędzi pomiaru jako neutralnych kulturowo, podczas gdy są one znormalizowane do doświadczenia i potrzeb społeczeństw rozwiniętych⁴. Różnice w wynikach są zatem odzwierciedleniem preferencji kulturowych w danym społeczeństwie⁵. Niezależnie od przedmiotu kluczowej dyskusji o inteligencji i podłożu różnic w jej rozkładzie (natura czy środowisko), różnice w osiągniętych wynikach w testach na inteligencję stanowią dobrą podstawę do dyskusji nad sensem grupowania typów rasowych i kategorii etnicznych ze względu na predyspozycje, kompetencje i osiągnięcia ich przedstawicieli.

Dyskusja o zasadności grupowania typów rasowych i kategorii etnicznych w odniesieniu do różnic w osiągniętych wynikach w testach na inteligencję dotyka trzech perspektyw czasowych: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Pierwsza skupia się na pytaniu o przyczynę/przyczyny występowania różnic, kolejna koncentruje się na znaczeniu tych różnic dla obecnie występujących różnic/nierówności globalnych i ostatnia na pytaniu o dynamikę występowania różnic: czy będą one zmniejszały się, czy przeciwnie – będą zwiększały się. Brak jednoznacznych rozstrzygnięć i kontrowersje wokół głównych linii argumentacyjnych są wynikiem trudności w dokumentacji zdolności poznawczych i standaryzacji ich pomiaru oraz refleksji nad wykorzystaniem ilorazu inteligencji jako miary inteligencji w psychometrii.

W przypadku porównywania osób o różnych typach rasowych istnieje dodatkowa potrzeba zwrócenia uwagi na zasadę neutralności rasowej w nauce i obiektywnego rozpoznania kompetencji osób zakwalifikowanych do określonego typu rasowego⁶. Kwestie rasy i rasizmu w nauce wywołują kontrowersje, które przyczyniają się do sporu między badaczami o podstawę klasyfikacji do określonego typu rasowego. Zwolennicy koncepcji rasy skarżą się, że pojęcie rasy stało się określeniem niepoprawnym politycznie⁷. Dyskusja o ludzkich różnicach staje się, ich zdaniem, rasistowska tylko wtedy, kiedy prowadzi do pogardy i wykluczenia⁸. Ich przeciwnicy zaznaczają, że rasa nie jest pojęciem naukowym, ale konstruktem społecznym, dlatego

³ J. Moreale, J. Levendis, *IQ and Economic Development: A Critique of Lynn and Vanhanen*, Forum for Social Economics, 2014, 43, s. 40-56.

⁴ E. Hunt, S.J. R. Sternberg, *Sorry, Wrong Numbers: An Analysis of a Study of a Correlation between Skin Color and IQ*, *Intelligence*, 2006, 34, s. 131-137.

⁵ J.S. Sternberg, E.L. Grigorenko, *Intelligence and Culture: How Culture Shapes What Intelligence Means, and the Implications for a Science of Well-Being*, *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 2004, 359, s. 1427-1434.

⁶ J. Marks, *Is Science Racist?* Cambridge 2017, s. 3-4.

⁷ R. Lynn, *Race Differences in Intelligence*, Augusta 2006, s. 13-14.

⁸ S. Oppenheimer, *Pożegnanie z Afryką*, przekł. K. Masłowski, Warszawa, 2013, s. 22.

trzeba uważać, w jaki sposób badacz odnosi się do klasyfikacji typów rasowych i uogólnia wyniki swoich badań, sugerując przyczynę upośledzenia kulturowego określonych typów rasowych⁹. Wobec napięć politycznych i społecznych wokół pojęcia rasy, niektórzy badacze skupili się na badaniach porównawczych pomiędzy krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się. Wyniki testów na inteligencję w danym kraju są skorelowane z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju¹⁰. Ich badania wpisują się zazwyczaj w neoliberalny dyskurs o efektywnym społeczeństwie racjonalnych jednostek¹¹. Autorzy stawiają przed sobą jednak bardziej ambitny cel, starając się ustalić przyczyny występowania różnic i wskazać znaczenie inteligencji dla możliwych scenariuszy zmiany społecznej w przyszłości.

Hipotezy dotyczące pierwotnych przyczyn różnic w inteligencji różnych grup etnicznych

Według dominującego w psychologii spojrzenia na inteligencję ogólną jest ona w znacznym stopniu determinowana genetycznie¹². W dyskusji o różnicach w wynikach testów na inteligencję pomiędzy krajami rozwiniętymi i krajami rozwijającymi się kluczowe staje się pytanie o czynniki, które miały decydujący wpływ na rozmieszczenie różnic w inteligencji na świecie pomiędzy poszczególnymi kontynentami, krajami i zamieszkującymi je grupami etnicznymi.

Geograficzny aspekt rozmieszczenia różnic w inteligencji sugeruje czynnik środowiskowy, który sprzyjał powstaniu adaptacji do warunków zamieszkiwanego obszaru. Rushton w swojej pracy *Race, Evolution and Human Behavior* wskazał na przeżycie w niskich temperaturach jako wyjaśnienie presji selekcyjnej na pulę genową w danej populacji¹³. Jego zdaniem, imperatyw przeżycia w nieprzyjaznym środowisku sprzyjał wzrostowi inteligencji, gdyż przeżycie w niskich temperaturach wymagało od jednostek umiejętności dostosowania się do warunków i wymagań środowiska poprzez innowacje oraz

⁹ D. Gillborn, *Softly, Softly: Genetics, Intelligence and the Hidden Racism of the New Geneism*, *Journal of Education Policy*, 2016, 31, s. 365-388.

¹⁰ Por. S. Kanazawa, *IQ and the Wealth of States*, *Intelligence*, 2006, 34, s. 593-600; R. Lynn, G. Meisenberg, *National IQs Calculated and Validated for 108 Nations*, *Intelligence*, 2010, 38, s. 353-360.

¹¹ G. Meisenberg, R. Lynn, *Intelligence: A Measure of Human Capital in Nations*, *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, 2011, 36, s. 421-454.

¹² Por. J.R. Flynn, *Are We Getting Smarter?* s. 8-9, 164-167; A.R. Jensen, *The G Factor*, Westport 1998, rozdział 4.

¹³ J.P. Rushton, *Race, Evolution and Human Behavior*, 2nd edition, New Brunswick 1997, s. 228-233.

złożoną organizację społeczną. Autor ten odniósł sformułowaną hipotezę o niskich temperaturach do różnic w rozkładzie inteligencji między osobami wywodzącymi się z grup o odmiennych typach rasowych. Kolor skóry jest dowodem na przystosowanie do panujących warunków klimatycznych w danym regionie świata, ale sama hipoteza odnosząca się do zależności pomiędzy niskimi temperaturami a wzrostem inteligencji nie wyjaśnia, dlaczego najbardziej rozwinięte cywilizacje starożytne – Wschodu i śródziemnomorskie pojawiły się w klimacie podzwrotnikowym.

Lynn zasugerował, że dostęp do pożywienia i lepsza jakość jedzenia mogły spowodować znaczący wzrost ilorazu inteligencji¹⁴. Hipoteza o roli odżywiania zakłada zależność pomiędzy zwiększającą się wysokością ciała a przyrostami ilorazu inteligencji. Chociaż panuje wśród badaczy konsensus, że stan zdrowia dziecka i jego odżywianie przyczynia się do lepszych wyników dziecka w nauce, to brakuje dowodów, że w XX wieku wraz z poprawą żywienia w wielu krajach europejskich zwiększył się stosunek wielkości mózgu do wzrostu¹⁵. Jednocześnie trudno oszacować wpływ niedożywienia na upośledzenie zdolności poznawczych w przeszłości, gdyż brakuje podstawowej informacji o przyrostach inteligencji w danym kraju¹⁶. Badania nad bliźniętami podważają znaczenie odżywiania jako kluczowego czynnika wyjaśniającego różnice w ilorazie inteligencji. Badania te wykazały, że odżywianie w wieku niemowlęcym, różne w rodzinach o wysokim i niskim statusie społecznym, nie wpływa na iloraz inteligencji utrzymujący się do okresu dorosłości¹⁷.

Rozwinięciem hipotezy Lynna o niedożywieniu jest hipoteza o endopasożytach jako patogenach zagrażających rozwojowi poznawczemu człowieka w różnych regionach świata. Eppig wraz ze współpracownikami, podobnie jak Lynn, zwrócili uwagę na wielkość mózgu i jego koszt energetyczny dla organizmu¹⁸. Upraszczając cały wywód, odpowiednia kaloryczność i jakość pokarmu ma wpływ na prawidłowy rozwój mózgu u dziecka od jego narodzin. Brak odpowiedniej diety prowadzi do upośledzenia rozwoju mózgu u dziecka. Pasożyty żyją wewnątrz organizmu i rozwijają się jego kosztem, przyczy-

¹⁴ R. Lynn, *The Role of Nutrition in Secular Increases of Intelligence, Personality and Individual Differences*, 1990, 11, s. 273-285.

¹⁵ Por. J.L. Flynn, *O inteligencji inaczej*, przekł. A. Nowak, Sopot 2010, s. 102; J. Pietschnig i in., *Meta-analysis of Associations between Human Brain Volume and Intelligence Differences: How Strong Are They and What Do They Mean?* *Neuroscience and Behavioral Reviews*, 2015, 57, s. 411-432.

¹⁶ J.L. Flynn, *Are We Getting Smarter?* s. 49-52.

¹⁷ Por. J.L. Flynn, *O inteligencji inaczej*, s. 102; J.P. Rushton, A.R. Jensen, *Race and IQ: A Theory-Based Review of the Research in Richard Nisbett's Intelligence and How to Get It*, *The Open Psychology Journal*, 2010, 3, s. 32.

¹⁸ C. Eppig, C.L. Fincher, R. Thornhill, *Parasite Prevalence and the Worldwide Distribution of Cognitive Ability*, *Proceedings of the Royal Society B*, 2010, 277, s. 3801-3808.

niając się do zaburzenia jego metabolizmu. Pasożyty prowadzą do chorób, które obciążają system immunologiczny organizmu. Przestrzenne rozmieszczenie występowania pasożytów i infekcji przez nie wywoływanych może tłumaczyć różnice w inteligencji grup etnicznych zamieszkujących określony obszar geograficzny.

Wicherts ze współpracownikami poddał krytyce podejście wspomnianych autorów, które polega na wykorzystaniu współczesnych wyników testów na inteligencję do testowania zorientowanych ewolucjonistycznie koncepcji powstania różnic w inteligencji pomiędzy określonymi typami rasowymi¹⁹. Podstawowym zarzutem wobec sformułowanych uogólnień na temat różnic w inteligencji jest traktowanie czynnika g (inteligencji ogólnej) w tego typu badaniach jako względnie stałego, podczas gdy przyrosty inteligencji na przestrzeni XX wieku odzwierciedlają dynamiczną sytuację. Kolejny zarzut odnosi się do sprzeczności wynikających z porównywania różnic w inteligencji w takiej perspektywie czasoprzestrzennej. Jako przykład wskazują oni na osiągnięcia starożytnych cywilizacji Mezopotamii i Egiptu w odniesieniu do bieżących niskich wyników w testach mieszkańców Iraku i Egiptu. Wicherts i jego współpracownicy zauważają, że sam pomiar ilorazu inteligencji i interpretacja uzyskanych wyników na podstawie testów w krajach rozwiniętych i rozwijających są trudne w ewaluacji, gdyż różnice nie muszą mieć jedynie swojego podłoża w determinowanej genetycznie przyczynie, ale mają one także wyjaśnienie w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznym danego kraju²⁰.

Efekt Flynna i różnice w inteligencji pomiędzy grupami etnicznymi

Psychologowie od wielu lat zastanawiają się nad paradoksem: jeśli istnieje możliwość łączenia ze sobą elementów inteligencji w czynnik g (inteligencję ogólną) i ma on podłoże genetyczne, to na czym polega systematyczny wzrost inteligencji, nazwany efektem Flynna²¹. Flynn zasugerował, że sprzeczności mogą wynikać z odmiennych oczekiwań względem standaryzacji inteligencji jako uniwersalnej miary mądrości. Przypomniwał on, że czynnik g opisuje statyczną sytuację, w której różnice indywidualne są rozpatrywane przy zamrożonym procesie zmian społecznych, podczas gdy przyrosty ilorazu inteligencji na przestrzeni czasu odzwierciedlają dynamiczną sytuację, w której

¹⁹ J.M. Wicherts, D. Borsboom, C.V. Dolan, *Evolution, Brain Size, and the National IQ of Peoples around 3000 Years B.C.*, *Personality and Individual Differences*, 2010, 48, s. 104-106.

²⁰ Tamże, s. 105.

²¹ J. Pietschnig, M. Voracek, *One Century of Global IQ Gains: A Formal Meta-Analysis of the Flynn Effect (1909-2013)*, *Perspectives on Psychology Science*, 2015, 10, s. 282-306.

priorytety społeczne zmieniają się na wiele sposobów. Jedną z konkluzji Flynna jest to, że wyższy stopień adaptacji kulturowej współczesnych ludzi do zadań w testach na inteligencję, wynikający z powszechnego dostępu do szkolnictwa wyższego, rozwoju technologii i homogenizacji pewnych elementów kultury w obrębie klas społecznych, sprzyja osiągnięciu wyższych wyników w testach na inteligencję. Przypuszcza on zatem, że przyrost inteligencji może być efektem zbyt niskiego stopnia trudności tych testów dla przeciętnej, żyjącej współcześnie osoby, gdyż jest ona coraz lepiej dostosowana do rozwiązywanych zadań²².

Przekładając wnioski Flynna na grunt badań porównawczych, można zatem sądzić, że różnice w inteligencji pomiędzy odmiennymi etnicznie (i kulturowo) grupami mogą mieć swoje przyczyny w upowszechnieniu pewnych zdolności spojrzenia i poznania pod kątem rozwiązywanych zadań w testach w określonych krajach. Flynn sprecyzował swoje stanowisko następująco: rozmaite zdolności poznawcze przejawiają różne trendy w populacji na skutek zmieniających się priorytetów społecznych (czyli ich zakładanej użyteczności społecznej)²³. Należy tutaj przypomnieć, że testy na inteligencję (poza badaniami naukowymi) są przede wszystkim stosowane w szkołach i biznesie. Ich wyniki mają posłużyć do konkretnych celów, jakimi są zwiększenie efektywności jednostek i społeczeństw oraz selekcja i alokacja jednostek na określone pozycje. W skali mikro wyniki testów na inteligencję są ściśle skorelowane z wynikami osiągnięć szkolnych i statusem społeczno-ekonomicznym. W skali makro będą one zatem skorelowane z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego danego kraju.

Kan z innymi autorami artykułu *On the Nature and Nurture of Intelligence and Specific Cognitive Abilities* zauważyli, że nie ma sprzeczności pomiędzy dziedziczonymi genetycznie cechami indywidualnymi w rozkładzie inteligencji a zaobserwowanymi trendami społecznymi²⁴. Wnioski z ich badań są następujące, że dziedziczone zdolności są podatne na oddziaływanie otoczenia społecznego i występuje pomiędzy nimi współzależność (bez oceny stopnia jej intensywności). Wątpliwość może wzbudzić jednak uzasadnienie porównania wyników testów na tle krajów rozwiniętych i rozwijających się oraz grup etnicznych o odmiennych kulturowo uwarunkowaniach²⁵. Tym

²² J.L. Flynn, *Are We Getting Smarter?* s. 23-28, 97, 136-137.

²³ Tamże, s. 29.

²⁴ K.J. Kan i in., *On the Nature and Nurture of Intelligence and Specific Cognitive Abilities*, *Psychological Science*, 2013, 24, s. 2420-2428.

²⁵ Por. J. te Nijenhuis, H. van der Flier, *Is the Flynn Effect on g?: A Meta-analysis*, *Intelligence*, 2013, 41, s. 802-807; J. Pietschnig, M. Voracek, *One Century of Global IQ Gains*, s. 282-306, J.M. Wicherts, C.V. Dolan, D.J. Hessen, *Stereotype Threat and Group Differences in Test Performance: A Question of Measurement Invariance*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005, 85, s. 696-716.

bardziej, że testy nie są wykonywane w izolacji od społecznego/kulturowego kontekstu, a ich wyniki nie są interpretowane w sterylnych warunkach społecznych i kulturowych.

Zwolennicy badań porównawczych bronią swojego stanowiska, wskazując na standaryzację testu (występowanie wzajemnych korelacji między poziomami wykonania rozmaitych zadań poznawczych w teście i poprawnością pomiaru) oraz jego adaptację kulturową (testy są przygotowywane i przeprowadzone przez osoby należące do tej samej grupy etnicznej co badani) oraz sugerując, że niektóre testy (np. test matryc progresywnych Ravena) są względnie niezależne od występujących kulturowych lub społecznych różnic między badanymi²⁶. Z taką argumentacją nie zgadzają się Wicherts i Johnson, przestrzegając, że zagregowane indywidualne różnice w inteligencji nie mogą być generalizowane na całą populację, jeśli badacz nie dysponuje danymi dotyczącymi poszczególnych grup²⁷. Szczególnie w badaniach porównawczych ten warunek jest rzadko spełniany przez badaczy, którzy pomimo trudności z odniesieniem wyników do pochodzenia badanych i ich przynależności rasowo-etnicznej uogólniają wyniki na całą grupę etniczną. Przykładem niekonsekwencji są badania nad inteligencją w kontekście adopcji międzynarodowej i międzyrasowej, gdyż we wnioskach tych badań brakuje odniesienia do poziomu ilorazu inteligencji rodziców biologicznych i średnich wartości ilorazu inteligencji w grupie etnicznej, z której dziecko pochodzi, pomimo wyraźnej deklaracji w treści badania o znaczeniu odziedziczalności na cechy indywidualne dziecka²⁸. Bez znajomości rzeczywistych zdolności poznawczych w rodzinie biologicznej dziecka oraz odniesienia ich do normy w zbiorowości, do której rodzice biologiczni przynależą można wskazać na duże ryzyko wystąpienia zagrożenia sprowadzeniem cech indywidualnych do grupowego stereotypu, co przyczyni się do stronniczego pomiaru i interpretacji jego wyniku.

Konstrukt rasy i różnice w inteligencji

Nisbett zauważył, że na początku XX wieku test na inteligencję utrwalił przekonanie większości Europejczyków, że mają przewagę genetyczną nad

²⁶ Zob. J.P. Rushton, A.R. Jensen, *Thirty Years of Research on Race Differences in Cognitive Ability*, Psychology, Public Policy, and Law, 2005, 11, s. 235-294; J.P. Rushton i in., *Genetic and Environmental Contributions to Population Group Differences on the Raven's Progressive Matrices Estimated from Twins Reared Together and Apart*, Proceedings of the Royal Society B, 2007, 274, 1773-1777.

²⁷ J.M. Wicherts, W. Johnson, *Group Differences in the Heritability of Items and Test Scores*, Proceedings of the Royal Society B, 2009, 276, 2675-2683.

²⁸ Zob. Ł. Albański, *Adopcja międzyrasowa*, Kraków 2018, s. 66-69.

Afrykanami pod względem zdolności poznawczych²⁹. Testy na inteligencję były wówczas nie tylko narzędziem wykorzystywanym do kategoryzacji i hierarchizowania typów rasowych, grup etnicznych, płci i klas społecznych w odniesieniu do ich przewagi genetycznej, ale miały przysłużyć się jako naukowe, a przez to zobiektywizowane instrumentarium do tworzenia doskonałych społeczeństw opartych na eugenicznych ideałach³⁰. Eugeniczna utopia w dokumentacji historii zdolności poznawczych jest obecnie jednoznacznie potępiana jako negatywny przykład wykorzystania autorytetu nauki do szerzenia antyhumanistycznych poglądów.

Spór o znaczenie odziedziczalności inteligencji w różnicach pomiędzy zbiorowościami o różnych typach rasowych wciąż trwa³¹. Skategoryzowani jako biali, czarni lub Azjaci uczniowie mają różne wyniki w osiągnięciach w szkole, dorośli inne sukcesy zawodowe, a tak rozumiane zbiorowości różnią się poziomem wykształcenia, średnim dochodem i stopniem bezrobocia. Występowanie tych różnic, przy wspomnianej korelacji z osiąganymi wynikami w testach na inteligencję, sprzyja powiązaniu zależności w próbę wyjaśnienia ich występowania. Należy tutaj jednak podkreślić, że korelacje nie mogą być traktowane jako relacje przyczynowo-skutkowe, a zatem należy być ostrożnym w wyciąganiu wniosków i formułowaniu uogólnień na ich podstawie.

Z perspektywy badacza, który dokumentuje historię zdolności poznawczych, oddziaływanie środowiskowe wydaje się dosyć oczywistym czynnikiem wpływającym na zbieranie, segregowanie, agregowanie danych i ich analizę pod kątem przyjętych założeń teoretycznych (wynika z tego postmodernistyczna krytyka obiektywizmu nauki). Z perspektywy specjalisty od psychometrii, będącej pod wpływem pozytywistycznego paradygmatu nauki o poszukiwaniu obiektywnych zależności, większe znaczenie ma poprawne przeprowadzenie całej procedury badawczej, standaryzacja narzędzia badawczego i wnioskowanie na podstawie zebranych danych. Niezależnie jednak od obiektywności samej metody naukowej, pomiaru i jego interpretacji dokonuje człowiek. Zarówno badacz społeczny, jak i specjalista od psychometrii, żyjąc w obecnych czasach i będąc przedstawicielami określonych grup, nie są izolowani od wpływu publicznych dyskursów na temat inteligencji i rasy.

Odmienność rasowo-etniczna ma duży potencjał konfliktogenny, zarówno patrząc na konkretne społeczeństwa, jak i w perspektywie globalnej. Pomi-

²⁹ R.E. Nisbett, *Inteligencja, sposoby oddziaływania na IQ*, przekł. M. Szymczukiewicz, Sopot 2010, s. 97.

³⁰ Ł. Albański, M. Krywult-Albańska, *Seks, nauka i czystość rasy: jak ruch eugeniczny za oceanem chciał stworzyć społeczeństwo doskonałych jednostek*, Nowiny Lekarskie, 2011, 80, s. 407-413.

³¹ Por. J.R. Flynn, *Are We Getting Smarter?* s. 134-136, 138-140; R.E. Nisbett i in., *Intelligence: New Findings and Theoretical Developments*, *American Psychologist*, 2012, 67, s. 130-159; J.P. Rushton, A.R. Jensen, *Race and IQ*, s. 9-35.

mo że większość badaczy traktuje rasę i etniczność jako konstrukty społeczne, społecznie są one zazwyczaj postrzegane jako esencjalne cechy (odziedziczone) jednostek, które pozwalają obserwatorowi na przyporządkowanie ludzi do określonych kategorii i nadanie im znaczenia obiektywnego³². W badaniach nad inteligencją różnych typów rasowych zazwyczaj trudno określić, w jaki sposób przynależność rasowa jest traktowana przez badaczy³³. Nacisk na odziedziczalność inteligencji w tych badaniach przyczynia się czasami do próby „ubiologicznienia” rasy, podczas gdy rasa nie ma naukowych podstaw do traktowania jej jako jednostki taksonomicznej w obrębie *homo sapiens*. Jednym z przykładów próby nadania typom rasowym znaczenia obiektywnego jest odniesienie przynależności rasowej do wielkości mózgu³⁴. Zastosowanie kranioometrii w badaniach Rushtona jest jednak krytykowane jako nie wnoszące niczego do dyskusji nad różnicami w inteligencji i odbiegające od obecnych standardów w naukach o mózgu i poznaniu³⁵. Ponadto, rasa jako kategoria oparta na fenotypie, a nie genotypie, wydaje się szczególnie podatna na jej ocenę w otoczeniu społecznym ze względu na widoczną odmienność osób o innym typie rasowym.

Nieprecyzyjne sformułowanie definicji typów rasowych w badaniach nad inteligencją może zostać łatwo upolitycznione i wykorzystane do sporów o rasizm w nauce i oskarżeń o odpowiedzialność badaczy za wspieranie rasizmu. Dobrymi przykładami takiej sytuacji są: skandal po publikacji książki *The Bell Curve* autorstwa Herrnsteina i Murraya,³⁶ a wcześniej – kontrowersje wokół prac Jensena³⁷ (tzw. jensenizm³⁸). Wydaje się, że celem wspomnianych autorów było raczej udowodnienie, że różnice w indywidualnych wynikach testów na inteligencję, wskazujące na uwarunkowania genetyczne, mogą mieć swoje konsekwencje dla zbiorowości o odmiennym typie rasowym, niż szerzenie poglądów o wyższości jednej rasy nad inną. Ich prace wzbudziły emocje społeczne, gdyż sugerują esencjalny charakter typów rasowych powiązanych z uposażeniem genetycznym, podczas gdy zróżnicowanie wyników testów na inteligencję wśród zbiorowości o odmiennych typach rasowych można wytłumaczyć przede wszystkim zmiennymi środowiskowymi

³² Ł. Albański, *Adopcja międzyrasowa*, s. 61-65.

³³ R.E. Nisbett, *Inteligencja, sposoby oddziaływania*, s. 100.

³⁴ J.P. Rushton, *Race, Evolution*, rozdział 6.

³⁵ J.M. Wicherts, D. Borsboom, C.V. Dolan, *Evolution, Brain Size*, s. 105.

³⁶ R.J. Herrnstein, C. Murray, *Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, New York 1994. Zob. także polemikę z tezami książki, pracę pod redakcją S. Frasera, *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence, and the Future of America*, New York 1995, która zawiera 19 artykułów różnych autorów, w większości krytycznie odnoszących się do pracy Herrnsteina i Murraya.

³⁷ Zob. A.R. Jensen, *Educability and Group Differences*, New York 1973; tenże, *Educational Differences*, New York 1973

³⁸ Zob. L.S. Gottfredson, *Jensen, Jensenism, and the Sociology of Intelligence*, *Intelligence*, 1998, 26, s. 291-299.

(jak np. uprzedzenia rasowe), które wynikają z nierówności społecznych³⁹. Wielu krytyków wspomnianych prac zarzucało ich autorom błędne rozumienie różnic rasowych i powrót do koncepcji ras ludzkich jako determinowanych genetycznie kategorii, które dają podstawę do tworzenia podgatunków człowieka. Analizując różne argumenty padające w dyskusji naukowej nad ewolucyjnymi uwarunkowaniami inteligencji wśród grup o odmiennym typie rasowym, Wicherts ze współpracownikami stwierdzili, że ewolucyjne wyjaśnienie różnic w inteligencji ras (lub grup etnicznych) nie ma większego potencjału w wyjaśnieniu przyczyn ich utrzymywania się niż zmienne środowiskowe odnoszące się do przeciętnego poziomu rozwoju społecznego gospodarczego w tych zbiorowościach⁴⁰.

Arbitralne potraktowanie istnienia różnic w inteligencji osób o różnych typach rasowych nie daje jednak podstaw do jednoznacznych rozstrzygnięć, ani do wykluczenia odziedziczalności jako jednego z wielu aspektów istnienia różnic pomiędzy ludźmi, ani do formułowania sądów opartych jedynie na postulacie równości grup społecznych. Zmusza jednak do poważnej naukowej refleksji nad sensem przypisywania korelacjom pomiędzy odcieniem koloru skóry (pigmentem skóry) a inteligencją (skonceptualizowaną jako iloraz inteligencji) głębszego znaczenia ewolucyjnego. Nie ma podstaw do wskazania wspólnego genetycznego uwarunkowania pomiędzy pigmentem w skórze i inteligencją, a z pewnością mówienie o nim, opierając się na pomiarach dokonanych za pomocą testów na inteligencję jest błędne. Biorąc pod uwagę społeczną historię testów na inteligencję, nie można wykluczyć, że ich wyniki są powiązane ze społeczną użytecznością testów, co poniekąd sugeruje efekt Flynna, zawężając sens ich zastosowania do pomiaru cech jednostek z konkretnych grup. Międzykulturowe porównania są obciążone dużym ryzykiem nadinterpretacji wyników testów. Sternberg ze współpracownikami pokazał, że w niektórych kulturach tradycyjna wiedza społeczna przyczynia się do przetrwania w trudnych warunkach, podczas gdy wyższe wyniki uzyskane w teście na inteligencję były skorelowane z mniejszymi szansami przeżycia⁴¹. Sprzyja to kolejnej refleksji nad zakorzenieniem testów na inteligencję w danej kulturze. Trudno bowiem zignorować fakt, że zadania w testach na inteligencję są przystosowane do pomiaru i oceny predyspozycji, kompetencji i osiągnięć cenionych przede wszystkim w społeczeństwach o rodowodzie euroamerykańskim.

³⁹ R.E. Nisbett i in., *Intelligence: New Findings*, s. 146-147.

⁴⁰ J.M. Wicherts, D. Borsboom, C.V. Dolan, *Evolution, Brain Size*, s. 104-106

⁴¹ Zob. R.J. Sternberg i in., *The Relationship between Academic and Practical Intelligence: A Case Study in Kenya*, *Intelligence*, 2001, 29, s. 401-418; E.L. Grigorenko i in., *Academic and Practical Intelligence: A Case Study of the Yup'ik in Alaska*, *Learning and Individual Differences*, 2004, 14, s. 183-207.

Podsumowanie

Obecnie badacze inteligencji skupiają swoją uwagę na grupach etnicznych i porównaniach pomiędzy uśrednionymi wynikami ilorazu inteligencji w poszczególnych krajach. Kluczowe jest określenie poziomu zdolności poznawczych (mierzonych przez testy na inteligencję) w zbiorowościach, który zapewnia rozwój społeczno-gospodarczy. Niektórzy badacze uważają, że ze względu na istnienie różnic genetycznych w inteligencji pomiędzy zbiorowościami utrzymywanie się różnic pomiędzy krajami rozwijającymi się i rozwiniętymi jest uzasadnione⁴². Pozostali badacze sądzą, że skuteczne interwencje społeczne (np. dostęp do edukacji, lepsza opieka zdrowotna itp.) mogłyby zmniejszyć różnice w inteligencji. Mani z zespołem wskazała, że ubóstwo jest kluczowym czynnikiem, który upośledza zdolności poznawcze⁴³. Pozytywne rozwiązanie problemów z nierównościami i ubóstwem w krajach rozwijających się przyczyni się do wzrostu inteligencji. Jeszcze inni uważają, że modernizacja społeczeństw przyczyni się do lepszej adaptacji do testów na inteligencję, a zatem przewidują, że efekt Flynna będzie przyspieszał gwałtownie w tych społeczeństwach, które dokonają reform strukturalnych w szkolnictwie i gospodarce⁴⁴.

Niektórzy badacze zaczynają jednak wątpić, czy przy złożoności czynników środowiskowych, które dotyczą poszczególne społeczeństwa można zawęzić model wzrostu inteligencji do konkretnych zmiennych. Argument ten jest wykorzystywany także przez zwolenników odziedziczalności, którzy uważają, że ich wyjaśnienie nawiązujące do podłoża genetycznego różnic jest prostsze, a przez to bardziej efektywne w tłumaczeniu przyczyn powstania i utrzymywania się różnic⁴⁵. Jednakże, zarówno po jednej, jak i drugiej stronie istnieje tendencja do wyciągania zbyt daleko idących uogólnień na podstawie prezentowanych danych.

Współzależność zmiennych środowiskowych z czynnikiem genetycznym sprzyja wyciągnięciu wniosku o kumulacji przewag i upośledzeń, który może dotyczyć zarówno jednostek, jak i zbiorowości. Oznaczałoby to, że interwencje społeczne (środowiskowe) mogą niwelować niektóre skutki utrzymywania się różnic w inteligencji na podstawowym poziomie, ale wraz ze zwiększającą się złożonością problemów stawianych przed jednostkami i zbiorowościami prawdopodobne jest osiągnięcie przez nie tak zwanego szklanego sufitu dla większości i selekcji wybranych. Wskazane rozwiązanie jest jednak bardziej

⁴² R. Lynn, G. Meisenberg, *National IQs Calculated*, s. 353-360.

⁴³ A. Mani i in., *Poverty Impedes Cognitive Function*, *Science*, 2013, 6149, s. 976-980.

⁴⁴ J.L. Flynn, *Are We Getting Smarter?* s. 64-65.

⁴⁵ J.P. Rushton, A.R. Jensen, *The Rise and Fall of the Flynn Effect as a Reason to Expect a Narrowing of the Black-White IQ Gap*, *Intelligence*, 2010, 38, s. 213-219.

zrozumiałe dla wyjaśnienia osiągnięć jednostek niż zbiorowości, biorąc pod uwagę wymienione w tekście wątpliwości dotyczące grupowania typów rasowych i kategoryzacji grup etnicznych oraz uogólniania na ich podstawie wyników badań porównawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Albański Ł., *Adopcja międzyrasowa. Refleksje nad pokrewieństwem, rasą i przynależnością*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2018.
- Albański Ł., Krywult-Albańska M., *Seks, nauka i czystość rasy: jak ruch eugeniczny za oceanem chciał stworzyć społeczeństwo doskonałych jednostek*, Nowiny Lekarskie, 2011, 80, 5.
- Eppig C., Fincher C.L., Thornhill R., *Parasite Prevalence and the Worldwide Distribution of Cognitive Ability*, Proceedings of the Royal Society B, 2010, 277.
- Flynn J.L., *O inteligencji inaczej. Czy jesteśmy mądrzejsi od naszych przodków?* przekł. A. Nowak, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot, 2010.
- Flynn J.L., *Are We Getting Smarter? Rising IQ in the Twenty-First Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- Fraser S. (red.), *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence, and the Future of America*, Basic Books, New York 1995.
- Gillborn D., *Softly, Softly: Genetics, Intelligence and the Hidden Racism of the New Geneism*, Journal of Education Policy, 2016, 31, 4.
- Gottfredson L.S., *Jensen, Jensenism, and the Sociology of Intelligence*, Intelligence, 1998, 26, 3.
- Grigorenko E.L., Meier E., Lipka J., Mohatt G., Yanez E., Sternberg R.J., *Academic and Practical Intelligence: A Case Study of the Yup'ik in Alaska*, Learning and Individual Differences, 14, 4.
- Herrnstein R.J., Murray C., *Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, Free Press, New York 1994.
- Hunt E., Sternberg S.J.R., *Sorry, Wrong Numbers: An Analysis of a Study of a Correlation between Skin Color and IQ*, Intelligence, 2006, 34, 2.
- Jensen A.R., *Educability and Group Differences*, Harper & Row, New York 1973.
- Jensen A.R., *Educational Differences*, Routledge, New York 1973.
- Jensen A.R., *The G Factor: The Science of Mental Ability*, Praeger, Westport 1998.
- Kan K.J., Wicherts J.M., Dolan C.V., van der Maas H.L.J., *On the Nature and Nurture of Intelligence and Specific Cognitive Abilities*, Psychological Science, 2013, 24, 12.
- Kanazawa S., *IQ and the Wealth of States*, Intelligence, 2006, 34, 6.
- Lynn R., *The Role of Nutrition in Secular Increases of Intelligence*, Personality and Individual Differences, 1990, 11, 3.
- Lynn R., *Race Differences in Intelligence: An Evolutionary Analysis*, Washington Summit Publishers, Augusta 2006.
- Lynn R., Vanhanen T., *IQ and Global Inequality*, Washington Summit Publishers, Augusta 2006.
- Lynn R., Meisenberg G., *National IQs Calculated and Validated for 108 Nations*, Intelligence, 2010, 38, 4.
- Mani A., Mullainathan S., Shafir E., Zhao J., *Poverty Impedes Cognitive Function*, Science, 2013, 6149, 341.
- Marks J., *Is Science Racist? (Debating Race)*, Polity, Cambridge 2017.

- Meisenberg G., Lynn R., *Intelligence: A Measure of Human Capital in Nations*, The Journal of Social, Political and Economic Studies, 2011, 36, 4.
- Moreale J., Levendis J., *IQ and Economic Development: A Critique of Lynn and Vanhanen*, Forum for Social Economics, 2014, 43, 1.
- Nisbett R.E., *Inteligencja, sposoby oddziaływania na IQ. Dlaczego tak ważne są szkoła i kultura*, przekł. M. Szymczukiewicz, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2010.
- Nisbett R.E., Aronson J., Blair C., Dickens W., Flynn J.L., Halpern D.F., Turkheimer E., *Intelligence: New Findings and Theoretical Developments*, American Psychologist, 2012, 67, 2.
- Oppenheimer S., *Pożegnanie z Afryką. Jak człowiek zaludnił świat*, przekł. K. Masłowski, Prószyński i Ska, Warszawa 2013.
- Pietschnig J., Penke L., Wicherts J.M., Zeiler M., Voracek M., *Meta-analysis of Associations between Human Brain Volume and Intelligence Differences: How Strong Are They and What Do They Mean?* Neuroscience and Behavioral Reviews, 2015, 57.
- Pietschnig J., Voracek M., *One Century of Global IQ Gains: A Formal Meta-Analysis of the Flynn Effect (1909-2013)*, Perspectives on Psychology Science, 2015, 10, 3.
- Rushton J.P., *Race, Evolution and Human Behavior*, 2nd edition, Transaction, New Brunswick 1997.
- Rushton J.P., Jensen A.R., *Thirty Years of Research on Race Differences in Cognitive Ability*, Psychology, Public Policy, and Law, 2005, 11, 2.
- Rushton J.P., Bons T.A., Vernon P.A., Cvorovic J., *Genetic and Environmental Contributions to Population Group Differences on the Raven's Progressive Matrices Estimated from Twins Reared Together and Apart*, Proceedings of the Royal Society B, 2007, 274.
- Rushton J.P., Jensen A.R., *Race and IQ: A Theory-Based Review of the Research in Richard Nisbett's Intelligence and How to Get It*, The Open Psychology Journal, 2010, 3.
- Rushton J.P., Jensen A.R., *The Rise and Fall of the Flynn Effect as a Reason to Expect a Narrowing of the Black-White IQ Gap*, Intelligence, 2010, 38, 2.
- Sternberg R.J., Nokes C., Wenzler Geissler P., Prince R., Okatcha F., Bundy D.A., Grigorenko E.L., *The Relationship between Academic and Practical Intelligence: A Case Study in Kenya*, Intelligence, 2001, 29, 5.
- Sternberg J.S., Grigorenko E.L., *Intelligence and Culture: How Culture Shapes What Intelligence Means, and the Implications for a Science of Well-Being*, Philosophical Transactions: Biological Sciences, 2004, 359, 1449.
- te Nijenhuis J., van der Flier H., *Is the Flynn Effect on g?: A Meta-analysis*, Intelligence, 2013, 41, 6.
- Wicherts J.M., Dolan C.V., Hessen D.J., *Stereotype Threat and Group Differences in Test Performance: A Question of Measurement Invariance*, Journal of Personality and Social Psychology, 2005, 85, 5.
- Wicherts J.M., Johnson W., *Group Differences in the Heritability of Items and Test Scores*, Proceedings of the Royal Society B, 2009, 276.
- Wicherts J.M., Borsboom, D., Dolan C.V., *Evolution, Brain Size, and the National IQ of Peoples around 3000 Years B.C*, Personality and Individual Differences, 2010, 48, 2.